

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БИЗНЕС ЗАҢДАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ОРТА

Халықаралық бизнестегі
адам құқығы

Дәрістің жоспары:

1. Адам құқығының бұзылуы;
2. Бхопал апаты;
3. Заңдарды пайдалану мысалдары мен қорытындылар.

1. Бұл бөлім орталық бөлікпен басталады, жеке адам құқықтарын бұзу әрдайым әдепсіз болып табылады. Негізгі проблемалар – бұл адамның құқығын және адам құқықтарын бұзуды негіздейтін ерекшеліктерді анықтау. Сұрақтың бірінші бөлігі «адам құқықтары» мен «негізгі құқықтар» арасындағы айырмашылықтардың бар-жоғын қарастырады. «Діни сенім бостандығы, тиісті процестің құқығы, қылмыс жасағаны үшін айыпталған кезде және барлық адамдардың теңдігі» сияқты адам құқықтары туралы жалпы келісім бар. Заманауи «құқық» құжаттары адам құқықтарының тізбесін айтарлықтай кеңейтті, соның ішінде жұмысқа құқығы және «ең төменгі күнкөріс деңгейіне» құқығы бар кеңірек негізгі құқықтар бар. Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы адам құқықтары саласындағы адам құқықтарының негізін және адам құқықтарын бұзушылықпен байланысты мәселелерді анықтайтын құжат болып табылады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясындағы (БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған) 2-бапта «әрбір адам нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне ешқандай айырмашылықсыз белгілі бір құқықтар мен бостандықтарға құқығы бар» делінген. Саяси немесе өзге де көзқарастар, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүлкілік жағдайына, туғанына немесе өзге де мәртебесіне байланысты құқықтарға ие. Бұл кемсітушілік принципі өтініште көрсетілген құқықтарға қолданылады. 3-бапта «әрбір адамның өмір сүруге, еркіндікке және жеке басына қол сұғылмауға құқығы бар» деген жалпы танымы бар. «Басқа баптар нақты құқықтарды ұсынады, соның ішінде азаптауларға немесе қадір-қасиетін қорлауға құқықты алып тастау (5-бап), заңға сәйкес барлық жерде тұлға ретінде тану құқығы (6-бап), негізгі құқықтарды бұзатын әрекеттерден құқықтық қорғауға тиімді қаражатқа құқық (8-бап), әділ және қоғамдық тыңдауларға құқығы (10-бап), қозғалу бостандығы (13-бап), мүлікке ие болу құқығы (17-бап), дін тұту бостандығы (19-бап), үкіметте қатысу құқығы (21-бап) және «оның абыройы үшін қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды» қоса алғанда, әлеуметтік құқық (22-бап) қарастырылған. Кемсітушілік саласында 7-бапта «барлығының кемсітушіліктен тең қорғалуға құқылы» деп көрсетілген.

23-бапта «әр адам ешқандай кемсітушіліксіз тең жұмысқа, тең төлем жасауға құқылы» екендігін қарастырады. Өмір сүру сапасы мен ең төменгі күнкөріс деңгейі адамның негізгі құқықтары болып табылады. 23-бапта «әр адамның еңбекке, әділ және қолайлы еңбек жағдайларына, өзіне және оның отбасына адамның қадір-қасиетіне лайық өмір сүруін қамтамасыз ететін әділ өтемеақыға құқығы бар» деп мазмұндалған. 25-бапта одан әрі «жұмыссыздық, науқастанған, мүгедек және егде жастағы жағдайда азық-түлік, киім-кешек, баспананы, медициналық күтімді және қажетті әлеуметтік қызмет көрсету, оның ішінде денсаулық сақтау және әл-ауқаты үшін қолайлы өмір сүру деңгейін және қауіпсіздік құқығы» сияқты құқықтарға әділ сыйақы анықтайды. Адам құқықтарының басқа да негізін қалаушы доктриналары туралы басқа да ақпаратты алу үшін 2009 жылы Еуропалық одақ заңы ретінде қабылданған. Еуропалық одақтың негізгі құқықтарының хартиясы Еуропалық одақтың 8-тарауында жазылған. Адамдық және фундаменталдық құқықтардың іс-әрекет аясының кеңеюін көру үшін 1948 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының декларациясын 2009 жылғы Еуропалық одақ хартиясымен салыстырып қарау керек.

2. 1984 жылдың 2–3 желтоқсанындағы Үндістан елінің Бхопал қаласындағы «Union Carbide India Limited» (UCIL) песцитидтерді өндіру зауыты жарты миллион адамды улы газбен және химиялық заттармен улау қаупіне ұшыратып, жарылды. Осы жағдайға ұшыраған адамдар санының көп бөлігі зауыттың қасындағы және оның жанындағы «еңбектік қалалар» құрылысына шақырылған болатын. Қолдағы бар бағалық талдаулар бойынша шамамен 16 000 адам уланған газбен байланысты аурулардан қайтыс болған және 100 000 астам адамда айтарлықтай медициналық құбылыстар байқалды. АҚШ Union Carbide Corporation (UCCorp) материалдық компаниясы 50,9%, ал үндістан үкіметі мен үндістан азаматтары 49,1% құқыққа

ие болған. UCCorp өкілі Уоррен Андерсон техникалық командамен бірге бірден Үндістанға аттанған. Алайда Андерсон келген кезде оны үй қамауына алған болатын. UCCorp сондай-ақ халықаралық медицина сарапшыларын, сондай-ақ Бхопал жергілікті медицина қоғамының жұмысына арналған жабдықтарды жеткізіп беруді және жабдықтауды ұйымдастырды. UCIL зауыты толықтай Үндістанның жұмыс күшімен басқарылады және үндістан үкіметтік агенттік қауіпсіздігінің инспекциясына жатады.

Үндістан үкіметі барлық құрбандардың заңды өкілінің мәртебесін алу үшін Бхопалдағы газдың ағып кетуіне қатысты заң қабылдады. Үндістан АҚШ-тағы UCCorp компаниясын сотқа берді. АҚШ аудандық соты Бхопал, Үндістандікі орынды деп шешті. АҚШ-тың Федералдық апелляциялық соты UCIL жеке ұйым (UCCorp-дан) екенін растады, оны тек қана Үндістан азаматтары ғана басқара алады. UCCorp ақырында 470 млн АҚШ доллар төлеуге келісті. Жарылысты туындатқан фактілер әлі де талқылануда. Дегенмен ол этика классикалық үлгіде болды. Іс бойынша нақты фактілер кейбір тематикалық зерттеулерде өзгертілді, бірақ фактілердің өзгеруі қосымша гипотетикалық-тематикалық зерттеулерді әзірлеу кезінде пайдалы. Мұнда қайғылы оқиғаға байланысты, құқықтық және этикалық мәселелерге қатысты олардың маңыздылығын талқылауға көмектесетін бірқатар «фактілер» келтірілген. Транзакциялардағы фокус: «Бхопал апатымен туындаған этикалық мәселелер».

Бхопалдағы апаттың этикалық аспектілері:

- Көпұлтты компаниялар қабылдаушы елдің заңдарына қарамастан өз елінде және шетелде бірдей стандарттарды қандай дәрежеде қолданулары тиіс?
- Кәсіпорындардың толығымен жергілікті қызметкерлермен толықтырылуын талап ететін заңдар қаншалықты ақылға қонымды?
- Жергілікті жағдайларға байланысты қауіпті болып саналатын өнімдерді пайдалануға рұқсат беретін корпорациялар мен үкіметтердің жауапкершілігі қандай (Мысалы, Бхопал тұрғын алабына жақындығы)?
- Өнеркәсіптің кейбір түрлерінің дамушы елдерде орналасуына жол бермеу керек пе? Үндістан үкіметі Бхопал үшін оның тиімсіз басқарылуына байланысты жауап бере ме?
- Бас компанияда жұмысшылар мен жұртшылықты қорғау үшін этикалық жауапкершілік бар ма? Бұл жауапкершіліктің үстемдігі пайда табуға қарағанда жоғарырақ бола ма?
- Тиімді мемлекеттік реттеудің жоқтығы – бас компанияны құқықтық жауапкершіліктен босата ма?
- Бас компания жеткілікті бақылауды қамтамасыз ете алмаған шетелде зауытты орналастырудан моральдық жауапкершілікті мойнына ала ма?

Категориялық императив MNC қабылдайтын елдегі ережелерді жай ғана жариялау немесе оған бағынудан гөрі көп нәрсе істеуді талап етеді. Бхопал апатына моральдық жауап бермегені туралы UCCorp дәлелдері компанияның қарызы зиян келтірмеуі өте қиын. «Union Carbide» компаниясы үндістандық зауыттың қауіпсіздігі мен жұмысының бақылаусыз қалғанын мәлімдеді. Ол үндістандық үкіметке және азаматтарға тиесілі 49%-дағы оның бөлімшесі зауытқа жауап берді деп нақтылаған. Сонымен қатар, ол зауыт қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты емес деп мәлімдеді, себебі барлық қауіпсіздік және қауіпсіздік қызметкерлері қауіпсіздік және қауіпсіздік стандарттарын бақылайтын Үндістан және Үндістан үкіметтері болды. Шын мәнінде, Union Carbide компаниясы ұсынған Бхопал зауытына арналған сызбалар Үндістан әзірлеген балама пайдасына қабылданбады. Union Carbide компаниясы Үндістан үкіметіне барлық бақылау шараларынан мәжбүрлі түрде бас тартқанда, оны моральдық жауапкершіліктен, жазатайым оқиғадан босатады ма, әлде тек жауапкершілікті болдырмау үшін ата-аналық компанияны пайдаланатын бола ма?

Сыншылардың айтуынша, осындай компаниялар егер жеткілікті бақылауға ие болмаса жат елде қауіпті зауыттарға ие болмау үшін материалдық жауапкершілікке ие болады. Бхопал зауытында өндірілген пестицидтердің миллиондаған үнділерді осы этикалық теңдеуге беруіне көмектесті ме? Bhopal Case Study-де берілген сұрақтар «Мағынаны таңдау: әлемдік экономикадағы мемлекеттік-жеке қатынастар» тарауының соңында тематикалық зерттеулерде қайтадан қарастырылады.

3. Шетелдік елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы анықтау (FCPA) – шет мемлекеттің лауазымды тұлғаларына американдық азаматтардың, резиденттердің, компаниялардың және америкалықтар бақылайтын шетелдік компанияларды сатып алуға тыйым салатын американдық заң. Есепке алу ережесі FCPA-ты бұзғаны үшін параны ашуға болатын парасатты есеп жүйесін енгізуді мүмкін емес етеді. Сондықтан шетелдік қызметкерге пара бергеніне қарамастан, біреуі FCPA-ны бұзғаны үшін кінәлі болуы мүмкін. Парақорлық – шетелдік үкіметтің көмегімен бизнесті алу немесе сақтау үшін құнды нәрсе беру. Пара төлем беру немесе төлеуге уәде беруді қамтиды.

FCPA келесі ерекшеліктерді қосады:

1) Кәдімгі мемлекеттік шығыстар, номиналды пара төлеу үшін төлеуге мүмкіндік береді (іс қағаздарын ресімдеу немесе рұқсат беру). Егер мемлекеттік қызметшінің өз қалауы бойынша сіздің сұранысыңызды өңдеуді қарастыратын болса, онда бұл FCPA ішіндегі кешірілмейтін пара саналады.

2) Ақылға қонымды шығындар полицияның, электр қуатының және ауыз сумен қамтамасыз ету сияқты қосымша қызметтерге айырбастау арқылы мемлекеттік лауазымды тұлғаға ақы төлеуге мүмкіндік береді.

3) Сыбайлас жемқорлық шет мемлекеттің ұлттық заңнамасына сәйкес заңды болып табылады (мұндай заң жоқ); бұл мәдениетте кеңінен таралған пара беру бұл ерекше жағдайға жету үшін жеткіліксіз. Шетелдік қызметкер, әдетте, саяси немесе саяси партиялармен қоса, үкіметпен тікелей немесе жанама байланысты кез келген тұлға ретінде анықталады. Заңды білу АҚШ үкіметінің америкалықтар шетелдік лауазымды тұлғаға қылмыстық жазалау шараларын қолдануды әдейі талан-таражға салғанын дәлелдеуін талап етеді. Нақты дәлелдемелер талап етпейді, «қатал ескермеу» жеткілікті.

Short Termism – акция бағасын көтеру және орындаушылардың сыйақысын көтеру үшін қысқа мерзімді пайда алу туралы актіні басқару тәжірибесі. Тұрақтылық табыстылық пен экологиялық тұрақтылық сияқты түрлі заттарға қатысты болуы мүмкін. Негізгі назар, ең алдымен, ұзақ мерзімді перспективада пайда табу мақсатында шешім қабылдау. Соңғы жағдайда қоршаған ортаға келтірілген зиянды азайту керек. Үшінші тараптың жемқорлығы шетелдік лауазымды шенеуніктерді сатып алатын агенттерді жалдаған американдықтар үшін жауапты. Американдықтар үшінші тұлғаларды жалдау кезінде тиісті тексеру жүргізуі керек. Бұл күдікті сұраулармен немесе «қызыл жалаулармен», мысалы, жазбаша агенттік келісімшартсыз, сақ болу керек; нарықтық комиссиялық ставкалардың жоғары болуы; үкімет тарапынан айтарлықтай пайдалы келісімшарттар алу; шетелдік және жасырын шоттар бойынша комиссиялық төлемдерді талап етеді.

Теориялық даму теориясы дамушы елдердің дамыған елдер секілді бірдей (жоғары) стандарттарға (денсаулыққа, қауіпсіздігіне, экологиялық стандарттарға) бағынбауы керек деген теория болып табылады. Бірақ бұл стандарттар жаңару керек, себебі ел дамудың жоғары деңгейіне жетеді. Іс-шара американдық компанияның аз дамыған елге тікелей шетел инвестицияларының сценарийін қарастырады. Дамудың бұл тепе-теңдігі сөзсіз этикалық релятивизм мен хост пен ұлттың стандарттарына байланысты. Ол қарастыруға бес нұсқа ұсынады. Бес нұсқасы сыбайлас жемқорлыққа қатысты мәселелерді және FCPA салыстырмалы даму теориясын көтереді; іскерлік және этикалық есептер; экологиялық этиканы, тұрақтылықты, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді стратегиялық шешімдерді таңдауды қамтиды.

Америкалық қағаз өндірушісі TAPC (Trans-American Paper Company) АҚШ-тан тысқары жерлерде өз қызметін кеңейтіп, ағаш және басқа да биомасса, мол және таза суды өсіп келе жатқан нарықтарға жақындығын біріктіретін сайттарды іздеуде. Алғашқы шетелдік компаниялардың бірі – Малайзияның Сабах қаласындағы зауыттың құрылысы болды. Қағаз дайындау процесі көп ағашты, электр энергиясын және тұщы суды қажет етеді. Процесс улы химиялық қалдықтарды, соның ішінде ағартқыш және тегіс целлюлоза үшін еріткіштер мен хлорды өндіреді. Бұл органикалық өнімнің бактериялық өсуін болдырмау үшін биоцидтер: көміртегі диоксиді, азот оксидтері, күкірт диоксиді және аэрозольдық бөлшектер, олардың барлығы ауа мен су үшін қоршаған ортаға қауіп төндіреді.

ТАРС 1989 жылы Сабах қаласында өзінің зауытын осы саладағы және әлемдегі қағаз өнімдеріне сұраныстың артуына байланысты еңбек шығындарының, ең аз реттеуші механизмдердің және менеджменттің күтуінің арқасында жасады. Бірнеше жыл бойы объект алаңдаушылық тудырды. Кәсіпорын басшылығы әуе, жер және судың ластануын жақсарту үшін Малайзия үкіметіне қысымның артуы туралы хабар береді. «Сабах» зауытының күшжігері, әсіресе оның судың ластануына жол бермеуі мүмкін емес. Алайда қазіргі кезде мұндай судың ластануы Малайзия заңын бұзбайды. ТАРС көмірді Сабах қаласынан электр энергиясын өндіруге сатып алады, ол қазір электр энергиясының бағасын көтеруді талап етеді, бұл ТАПК Азия нарығында бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.

Мәселе: Сіз ТАРС-ға директорлар кеңесіне ұсынылатын әртүрлі нұсқалар мен ұсыныстардың мүмкіндігін зерттеуге жетекшілік етесіз. Команда бес нұсқаны талқылайды:

I нұсқа: Жабдықты ауыстырыңыз, бірақ Don процесін өзгерткенде ТАРС өз зауытын сақтай алады. Малайзияның жергілікті фабрикасының менеджері жақында «Сабах» үкіметінің ресми өкілімен кездесті, ол сыйлықты немесе сыйлықты көтеру үшін қалаға өзінің бағасын көтеру туралы сұранысты азайтуға мүмкіндік беретінін айтты. FCPA-ны оқығаннан кейін, ресми өкіл ТАПК жергілікті қайырымдылық қызметіне елеулі сыйлықтар жасайтын болса, электр энергиясының ағымдағы бағалары бойынша 10%-дық дисконттау жолын тазартуға дайын болды.

II нұсқа: Когенерациялық қондырғысы болу үшін жабдықты ауыстырыңыз. ТАРС өзінің электр энергиясын өндіріп, қосымша өнімді шығаратын когенерационды электр стансасын орнатты, сондай-ақ қосымша кіріс алуға тиіс. Шын мәнінде, жергілікті қоғамдастықтың лауазымды тұлғалары, тек «төменгі ағысында» Сабахтан, шығыстардың бір бөлігін субсидиялауға ниеттенеді. Өз кезегінде, қауымдастық нарықтық деңгейден төмен тариф бойынша 10 жыл бойы сенімді электр энергиясын жеткізеді. Жұртшылық сонымен қатар қалдықтарды, оның ішінде целлюлоза, химиялық және биологиялық заттарды шығаратын ағынды суларды ағызуды жалғастырып жатқан зауытқа қарсы келмеуге уәде берді, сондай-ақ өзенге қайта өңделген шламды жұмсады.

III нұсқа: Малайзияда жаңа жабдықты қолданып, жаңа зауыт салу. Қытай Венчурлық Компаниясы (WIG) қолданыстағы зауытты қағазды шығару үшін ең озық жабдықпен жаңғыртуды ұсынады. WIG ТАРС бірлескен кәсіпорнын құруға мүмкіндік береді, онда WIG 51% үлеске ие болады, ал ТАРС-да 49% болады. WIG сәндік цементте ауыр салмақты мойынтіректерді қолдану үшін бетонмен қайта өңделген шламды араластыру технологиясына патент алады және бірлескен кәсіпорындағы технологияға барлық құқықтар береді. WIG жаңа зауыт пен Малайзия үкіметінің құрылысында қолданылатын жергілікті WIG құрылыс компаниясымен байланыстың арқасында қаладан электр энергиясын өте тиімді мөлшерде алуға қиындық көрмейді.

IV нұсқа: ТАРС зауытын жабыңыз, зауытты тікелей WIG-ге сатуға немесе басқа сатып алушыны таба аласыз. Үкіметтің энергетикалық саясатындағы өзгерістер және Америка Құрама Штаттарының жаңа салықтық және инвестициялық ынталандырудың болуы АҚШ-тағы өндірісті ұлғайтуға мүмкіндік береді.

V нұсқа: Қораптан тыс пікірлер. Жаһандық стратегия командасы қарастырмаған басқа нұсқалар немесе нұсқалар жиынтығы ТАРС және басқа мүдделі тараптар үшін таза пайданы арттыруды қамтамасыз ете ме? Сұрақтар: 1) Экономикалық прогресс пен қоршаған ортаны қорғау арасында тиісті теңгерім бар ма? Мұны қалай анықтауға болады? Бұл есеп нөлдік сомамен бе? Бұл есептеуді құрастыру үшін қандай уақыт аралығын қолдануға болады? 2) Компания қалай сыбайлас жемқорлық сақталатын елдерде іскерлік операцияларды жүргізуі керек және қандай да бір пайдалы кәсіпорын міндетті түрде қоғамдық қысым мен жеке қарым-қатынастың жоғары деңгейін талап етеді? 3) Компанияның негізгі адам құқықтары мен жекеменшік компаниялардың табыстылығына негізделген бөлу проблемаларын шешу керек пе? Мысалы, егер компания лабораторлық ставкалардың жоғары деңгейін төлеуді қарастырса, бұл оның жалпы кірісін төмендетеді? «Еңбек ақысы» өсуі сөзсіз корпоративтік кірістердің

төмендеуіне әкеледі ме? 4) Қоныс аударуды қараған кезде компания бар қызметкерлерге көбірек көңіл бөле ме? Компания дамыған және аз дамыған елдер арасында саяхаттауды қараған кезде дамудың салыстырмалы деңгейін ескеруі керек пе?

Қандай нұсқаны ұсынар едіңіз? Бұл сұраққа жауап беру үшін «Этика нұсқаулығы» бөлімінде анықталған тәсілдерді және 18-ші қосымша сұрақтарды пайдаланыңыз!

Дәрісте қолданылған материалдар келесі қайнаркөздерден алынған:

1. International Business Law and the Legal Environment, 3rd edition, Larry DiMatteo;
2. <http://static1.1.sqspcdn.com/static/f/459470/20969051/1426075539960/fcpa-resource-guide.png?token=gAtpoideutlJPo6CTSmNPMj5BJ4%3D>